

Sanskritçe *ratna*, Anadolu’da *Eratna* mı oldu?

-Eratna Kelimesinin Etimolojisi Üzerine Notlar-

Hüseyin Yıldız*

Özet: Anadoludaki Türk beyliklerinin birinin adı olan Eratna kimi bilim adamlarına göre Sanskritcede mücevher anlamına gelen *ratna* kelimesinden gelmektedir. Bu çalışmada söz konusu kelimenin tarihi kaynaklardaki imlası, mücevher adlarının kişi adlarında kullanımı, dublet kelimelerin niteliği, söz konusu kişinin seçeresi gibi hususlar dikkate alınarak kelimenin semantik, leksik ve etimolojik incelemesi yapılacak, kelimenin *er* ve *tana* kelimelerinden oluştuğu tezi savunulacaktır.

Anahtar sözcükler: Eski Uygurca, Sanskritçe, Eratna, Kişi Adları, Etimoloji

Did Sanskrit *ratna* evolve into *Eratna* in Anatolia?

Notes on the etymology of the word Eratna

Abstract: In some scholars’ opinions, *Eratna* which is the title of one of Turkish principalities founded in Anatolia is cognate with Sanskrit *ratna* meaning “jewel”. In this paper, the word in question will be scrutinized semantically, lexically and etymologically by drawing attention to some points like its orthography in historical texts, use of jewel names in personal names, quality of dublettes, pedigree of the person in question and it will be claimed that the word comprises *er* and *tana* words.

Key words: Old Uyghur, Sanskrit, Eratna, personal names, etymology

Prof. Dr. Mehmet Ölmez, 2012 yılında İstanbul’da Doğu Kütüphanesi yayınları arasında çıkan *Atilla Jorma Armağanı*’nda yer alan “Etimolojinin Kısa Tanımı ve r-’li Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları” başlıklı dört sayfalık kısa yazısında; Türkçede kelimelerin r- ünsüzüyle başlamayacağından, Anadolu

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Asistanı, hyildiz@gazi.edu.tr

ağızlarında, yazı dilinden farklı olarak; r-'li yabancı kelimelerin kendilerinden önce bir ünlü ilavesiyle kullanıldığına değinir ve *Fa. ruzigar* > *örüzgar*; *rus* > *urus / orus, rum* > *urum*, *Ar. receb* > *irecep* örneklerini verir (Ölmez, 2012: 353).

Yazısının devamında ödünçlemelerdeki bu ses kuralının Budist Uygurlardan beri bilindiğine ve Budist Uygurların kimi Hintçe kavram ve terimleri komşu diller olan Soğdca ve Toharca yoluyla benzer şekilde ödünçlediğine değinerek *erdini* “mücevher” (Sanskrit *ratna* DTS 176), *iravadi* (Skr. *revatī* DTS 211), *urupadatu* (Skr. *rūpadhātu* DTS 616) örneklerini sıralayan Ölmez; son olarak Uygurcada bu tür ünlü katması olmadan kullanılan Hintçe kelimeler de olduğunu *raçabumi*, *raçagr(a)h*, *rakşas* (Skr. *rājabhūmi*, *rājagrha*, *rakşas*) örneklerini sunarak gösterir (Ölmez, 2012: 353).

Burada değineceğimiz konu ise Prof. Dr. Mehmet Ölmez'in; Uygurcada önüne ünlü alan Sanskrit asıllı r-'li verilere örnek olarak *erdini*, *iravadi*, *urupadatu* kelimelerini verdikten sonra kullandığı “Bunlardan *erdini* Anadolu'ya kadar ‘Eratna’ Beyliği adıyla gelmiştir.” yargısıdır. Burada herhangi bir kaynaktan bahsedilmese de, kelimeyle ilgili farklı çalışmalar incelendiğinde çoğunlukla bu görüşün kabul edildiği, ancak yine aynı çoğunluğun tarih biliminde uzmanlaşmış kişiler olduğu dikkati çekmektedir¹.

Hakikaten böyle midir? Yani Sanskrit *ratna* kelimesi Anadolu'da *Eratna* mı olmuştur? Bir hüküm vermeden önce genel bir araştırma yapmakta fayda vardır.

1. Sanskritçe *ratna* Kelimesinin Türk Dilindeki Görünümleri

Arthur A. Macdonell tarafından hazırlanıp 1893'te Londra'da yayımlanan *A Sanskrit – English Dictionary*'de **रत्न***rā-tna* kelimesi için “*n.* [vrâ] *V.* : gift; goods, wealth; *C.* : treasure, precious stone, jewel, *sp.* pearl (-o, jewel of a, = best of, most excellent); magnet” anlamları verilmektedir (Macdonell, 1893: 250). Sir Monier Monier-Williams'ın hazırladığı Sanskritçe-İngilizce sözlükte kelime oldukça geniş ele alınır:

रत्न*rā-tna*, *n.* (√ *i. rā*) a gift, present, goods, wealth, riches, *RV.*; *AV.*; *SBr.*; a jewel, gem, treasure, precious stone (the nine j'sare pearl, ruby, topaz, diamond, emerald, lapis lazuli, coral, sapphire, Gomedā; hence *ratna* is a *N.* for the number 9; but accord. to some 14), *Mn.*; *MBh.&c.*; anything valuable or best of its kind (e.g. *putra-r*, an excellent son); a magnet, loadstone, *Kap.*, *Sch.* (cf. *Mani*); water, *L.*; = *ratna-havis*, *SBr.*; *m.* (with *bhatta*) *N.* of a man... (Monier-Williams, 1898: 864)

¹ Bahsi geçen çalışmayı yaparak bizi bu kelime üzerine düşünmeye sevk eden Prof. Dr. Mehmet Ölmez'e ve bu çalışmayı yaparken sık sık danıştığım hocam Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a teşekkür ederim.

F. İ. Кnaver tarafından hazırlanan Учебникъ Санскритскаго Языка (Грамматика, Хрестоматия, Словарь) isimli eserde ise kelime için, “добро, сокровище, драгоценность (Кнавэръ, 1908: 258)” karşılığı verilir.

W. Radloff, *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte* (VWTD) isimli eserinde kelimeyi Sanskritçe kaynağı belirtmeden işler:

äрдäни [سكھنن (Uig.)], vergl. mong. [سكھنن] драгоценный камень – der Edelstein; уђуш äрдäни ол көрүклүк туруп разумъ есть драгоценный камень, который прекрасенъ – der Verstand ist ein Edelstein, der sehr schön ist (K. B. 20, 29) [VWTD, 794].

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century (EDPT)'de *erdini* kelimesinin Skr. *ratna* kelimesinden geldiği belirtilip -rt- ~ -rd- ilgisine dikkat çekilerek, tespit edilen /t'/li ve /d'/li biçimler Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi dönemlerinden örneklerle tanıklanmıştır. Ayrıca, kelimenin modern biçimine, Çağdaş Türk lehçelerinden sadece Teleütçede *erdine* şeklinde rastlandığına da değinilmiştir² (Clauson, 1972: 212):

F *ertini*, etc. 'jewel', more vaguely 'precious (object)'; fr. Sanskrit *ratna* through some intermediate language, prob. Sogdian *rtny*, with prosthetic e-; the phonetic evolution fr. -rt- -rd- is obscure, owing to the ambiguity of Uyğ. Alphabet, but the word became a l.-w. in Mong. as *erdeni* (Kow. 259, *Halod* 60); the only modern form NE Tel. *erdine* R I 795 is prob. a re-borrowing fr. Mong. Uyğ. VIII ff. Man. *rdnide* (? sic) *yég* 'better than a jewel' M II 7, 6-7; a.o. TT III 62-3 (*oğat-*): Chr. *erdini bérüp ermiş* 'he gave us a precious thing' U I, 8, 18; Bud. *çintamani erdini bulsar* 'if he finds the *cintāmani* 'jewel' PP 14, 7-8; *etözlüg ağılkıñızlardakı isig özlüg erdiniñizlerni* (he will steal and carry away) 'yor precious souls, which are in the treasury of your body' U III 14, 10-12; and many o.o., esp. in such phr. as *nom ertini* used instead of *nom bitigi* for Sanskrit *sūtra*: *Xak. xı erdini*: *al-durru 'l-yatim* 'a matchless pearl'; hence one calls a woman *ertini*: *özük* meaning 'having a body like a matchless pearl', the -d- being contracted into (*udğimat fi*) -t-, as one says *muđđakir* for *muğtakir Kaş. I 141* (clearly both forms with -t- and -d- were current, but the 'explanation' is absurd); a.o. I 71 (*özük*): *KB ajun meñzi boldı ürüñ erdini* 'the complexion of the world became (like) a white pearl' 3840: XIV *Muh. al-durr erden* Mel. 77, 8; *erdün Rif. 180: Xwar. XIII (?)* (gold, silver, many rubies) *kop telim erdiniler* 'very many jewels' Oğ. 120; a.o.o. [EDPT, 212]

Kelime, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkischen Sprachen* (VEWT)'de (Räsänen, 1969: 47) EDPT'ye nazaran çok farklı ele alınmaz:

uig. (Gab.) ärdäni, ärdini, r(ä)tni, radna 'Edelstein', mtü. Ärdini, tel. ärdinä, ärijinä 'Kostbarkeit', IM. *Erdün*, (Mel.) *erden*. = mo. (KWb. 123) *erdeni* < skr. *ratna* 'Juwel'

2 Teleüt Ağzı Sözlüğü'nde *erdine* vb. bir biçime rastlanmamıştır. Bk. Ryumina-Kuçığaşeva 2000

kom. *erdej* ‘Jungfräulichkeit, jungfräulich’ = ? ärdäm; vgl. lat. *vir* ~ *virgo* (St.K.)

kaz. (Bál.) ärdänä ‘ein aufgestellter Holzstoss, ein Faden Holz’, (Ostr.) ärdänä, ändärä (> čer. TLČ 23 *artana*; wotj. Munk. 132 *ardana*, *artana*) [VEWT, 47]

V. M. Nadelyayev, D. M. Nasilov, E. R. Tenişev ve A. M. Şçerbak tarafından hazırlanan *Drevnetyurksy Slovar*’ (DTS) isimli sözlükte, bahsi geçen kelime beş madde başında ele alınır:

ERDINI [skr. *ratna*] драгоценность, сокровище (МК I 71, 141): қатау бурқанларнiң көңiллiгi ердinиләр, артуғрақ арi[γ] болур у всех будд сердца (букв. сердечные сокровища) предельно чистые (Uig III 73₁₄). □ *Cp. erdäni, erttini*. [DTS, 176]

ERDÄNI [skr. *ratna*] драгоценность, сокровище : uquş ердäni ol көрiклiгi турur разум – драгоценность, он прекрасен (*QBN* 20₂₉); көр телим altun күмüш тартiп көр телим қiз жақut таş алiп көр телим ердänilәр jibärip jumşar оуiз қаянқа соғурқар бәрdi соврав много золота и серебра, вевя много редких дорогих камней, он послал и подарил Оғуз-кағану много драгоценностей (ЛОК 14₃). □ *Cp. erdini, erttini, ratni*. [DTS, 176]

ERTINI *c.m.* **erdini**. [DTS, 182]

ERTTINI : **erttini özüк** чистая драгоценность (о женщине) (МК I 141). □ *Cp. erdäni, erdini*. [DTS, 182]

RATNI [skr. *rat(a)na*] жемчуг, драгоценность (*TT* IX₃₅). ◊ **čintamani ratni** *c.m.* *čintamani*. □ *Cp. erdäni, erdini*. [DTS, 477]

Klaus Röhrborn, 1977’de fasiküller halinde neşretmeye başladığı *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial Der Vorislamischen Türkischen Texte Aus Zentralasien* (UW) isimli çalışmasının 6. fasikülünde ärdini kelimesini yaklaşık yedi (418-424), ärdinilig kelimesini ise yaklaşık iki (424-426) sayfada oldukça uzun bir şekilde işlemektedir (Röhrborn, 1977). Röhrborn’un özetle, ärdini maddesinde Skr. *ratna* kelimesine bağladığı kelimeyle ilgili olarak öncelikle Sanskritçe *rtni* ~ *r(a)tni* ve Soğdça *rtny*, *rdni*, *rđni* biçimleri gösterilmiş ve Uygurcada bulunan ’RDYNY, ’RDYŃY, ’RDNY, ’RD’NY, ’’RDYNY, ’’RDY, RTNY, RTNYY, ’RTYNY, ’RTYŃY, ’’RTYNY, ’RTYNK (*ärtin/ärd(i)nig*) şekillerindeki transliterasyonlarına değinilmiştir.

Robert Dankoff ile James Kelly’nin birlikte hazırladıkları *Divânü Lûgati’-Türk* neşrinin (*Maḥmūd Al-Kāşgarī. Compendium of the Turkic Dialects – Türk Şiveleri Lûgati -Dīwān Luyāt at-Turk-*) dizin cildinde “eşsiz inci” olarak anlamlandırılabilir şekilde çevrilen *ärdini* kelimesi için, ärtini özüк tamlamasına da göndermede bulunulur [CTD-III, 25]:

ärdini 82 “peerless pearl” [durr yatım]; N: ärtini özüк. 48 özüк [CTD-III, 25] ▪ ’AR·DINĪY ärdini “Pearless pearl” (*durr yatım*.)” From this comes the name for women: ärdini N ’AR·TINĪY ’UZK ärtini özüк meaning “With a

body like a peerless pearl” – the *dāl* assimilates into *ärtini tā’* as [Arabic] *muddakir* from the root-form *mudtakir* (“remembering”). [CTD-I, 161] ▪
'AR·TINİY 'UZK *ärtini özü* “Pure of Body as a Pearl (şâfiya al-badan ka-d-durra)” – since a peerless pearl is called: 'AR·DİNİY *ärdini* and there is assimilation [cf. 82 *ärdini*] [CTD-I, 111]

Son olarak, kelimenin modern Türk yazı dillerinde yaşadığını; Emine Gürsoy Naskali ve Muvaffak Duranlı'nın *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ekrem Arıkoğlu'nun *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Mehmet Ölmez'in *Tuwinischer Wortschatz / Tuvacanın Sözvarlığı*, başlıklı eserlerinden takip etmek mümkündür:

ercine Değerli, kıymetli, aziz; mücevher; tılsım; gizli, mahrem; *mec.* at;
ercine at *folk.* değerli at (Naskali-Duranlı, 1999: 83)
ertine Cevher, mücevher (Arıkoğlu, 2003: 43)
ertine inci, inci tanesi; mücevher; hazine ||*f.* Perle, *f.* Glasperle; *n.* Juwel;
m. Schatz. – Etim.: Mo. *erdeni*, Hal. *erdene* (< Uyg. *erdini* < Skr. *ratna*) L
320b. (Ölmez, 2007: 158)

2. Alıntı kelimelerdeki /r-/lerin Türkçedeki Durumu

Türkiye Türkçesindeki alıntı kelimeler arasında önseste /r-/ bulunduranlara bakıldığında, pek çoğu ağızlarda olmak üzere, şöyle bir tabloyla karşılaşılmaktadır:

radyo > *ıradyo*; *raf* > *ıraf*; *rahat* > *ırahat/ırağt*, *rahil* > *ırahil/ırahil*, *rahim* > *ırahim/ırahim*, *rahvan* > *ırahvan*, *rakı* > *ırakı/ırahi*, *ramazan* > *ıramazan*, *rasim* > *ırasim/ırasim*, *razı* > *ırazı*, *recep* > *ırecep*, *reis* > *ıreis/ırez*, *renk* > *ırenk*, *resim* > *ıresim*, *resmi* > *ıresmi*, *reyhan* > *ırihan*, *rezil* > *ırezil*, *rıza* > *ırza*, *rişte* > *ırışte*, *rum* > *urum*, *rus* > *urus*, *ruspi* > *orospu*, *rüşvet* > *ırışvat*, *rüya* > *ürya*, *rüzgâr* > *örüzgar/örüsger* [TTAS]

Örneklere dikkat edildiğinde /r/ sesinden sonraki seslerle önceki sesler arasında bir ortaklık görülmektedir. Eğer /r/ den sonraki ince sıradansa, önceki de ince sıradan; /r/ den sonraki kalın sıradansa önceki de kalın sıradandır.

Peki Sanskritçe alıntılarda durum nedir? Bu iş için, her ne kadar eski bir sözlük olsa da, Ahmet Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* kullanılabilir. Bununla beraber özellikle son 40 yılda yapılmış çalışmalara bakmak da faydalı olacaktır:

arahu < toch. A *Rāhū* < skr. *Rāhū* „ein Planet“ [BTT-III, 82]
Aram ay = Uygurlarda yılın ilk ayının adıdır. TT.VII. 27, 14; Altın-Ordu yarlıklarında “muharrem ayı” karşılığında kullanılmıştır (Vesélovskiy, Potanin Armağanı, 532); Göktürkler de kullanmışlardır (J. Marquart, Die Chron. der alttürk. Inscriptien, 29-30). [EUTS, 12] □ **rām** “birinci ayın adı” TT.VIII. 97 = *aram* [EUTS, 126] □ **ram** =

	<i>aram</i> [SUK-II, 279]
aranyadan	< Skr. <i>āraṇyadhānī</i> [UAY, 382]
arayadan	< Skr. <i>āraṇya</i> inziva yeri, itikaf yeri, manastır [AY-III/5, 83]
arçagarax	< ? toch. < skr. <i>Rājagrha</i> (toch. A <i>Rājagri</i>) nomen urbis [BTT-III, 82]
arçışmatı	< Skr. <i>arçışmatī</i> [UAY, 382]
arçuñi	< Skr. <i>arjuna</i> . Nāgārjuna'nın adının ikinci kısmı [Üİ, 126]
ārdini	< Skr. <i>ratna</i> “cevher, kıymetli olan madde ve şey” U.I 8, 18; Suv. 447, 15 ārdāni; Moğ. ārdani (Kal.Wb. 123; Schm. 33) [EUTS, 49] skr. <i>ratna</i> Juwel [BTT-I, 55] ~sogd. ~ skr. <i>ratna</i> Juwel [UT, 203] skr. <i>ratna</i> Juwel [BTT-XX, 155] Skr. <i>ratna</i> “mücevher” [İKP, 171] □ ārdni = ārdini U.III. 29, 32 [EUTS, 49] □ ārtini = ārdini [EUTS, 50] (ārdini, ārtini) < skr. <i>ratna</i> „Juwel, Kostbarkeit“ [BTT-III, 84] skr. <i>ratna</i> Juwel [BTT-V, 75] □ radna = ārdini [EUTS, 126] □ ratna = ārdini Suv. 573, 20 [EUTS, 126] □ rtni = <i>ratna</i> : İnd. 39 = ārdini “mücevherat” [EUTS, 126] □ erdini < Skr. <i>ratna</i> [UAY, 478] (krş. <i>ertini</i>) << Skr. <i>ratna</i> ‘mücevher, değerli taş’ [AY-III/5, 93] □ erdni < skr. <i>ratna</i> cevher; kıymetli, maddî manevî her şeye denir [Maitr., 386] □ ertini (krş. <i>erdini</i>) ‘mücevher, değerli taş’ [AY-III/5, 93]
ārivadi	< Skr. <i>revatī</i> “Bir yıldızın adıdır.” TT.VII. 14, 12 = <i>iravadi</i> ~ <i>irivadi</i> [EUTS, 49] □ Iravadi ārivadi ~ <i>irivadi</i> [EUTS, 64] □ rivadi < Skr. <i>revatī</i> “yıldız kümesi” TT.VII. 9, 5 [EUTS, 126]
arjawrt	“lacivert” U.IV. 30, 49 < Skr. <i>rajāvarta</i> [EUTS, 13] □ rzvrt = <i>razvrt</i> “lacivert” [EUTS, 126]
arsīyan	(<i>arsīyan</i>) < skr. <i>rasāyana</i> „Lebenselixier“ [BTT-III, 82]
artanşiki	< toch. A <i>Rātnaśikhi</i> < skr. <i>Ratnaśikhin</i> , ein Buddha [BTT-III, 82]
arxant	(<i>arxant</i> u. ä.) < skr. <i>arhant</i> „Heiliger“ [BTT-III, 82] □ rand = <i>Arhant</i> : Man.I. 26, 9 [EUTS, 126] □ rhant = <i>arḥant</i> < Skr. <i>arhat</i> Man.III. 6, 4 [EUTS, 126] □ arhant < Skr. <i>arhant</i> [UAY, 382] skr. <i>arha(n)t</i> Heiliger, Arhat [BTT-XX, 153] Skr. <i>arha(n)t</i> aziz, kutlu kişi, arhat [Üİ, 126] □ arḥant < Skr. <i>arhant</i> aziz, ermiş [AY-III/5, 83]
ary-a daz-i	< Skr. <i>Āryadāsa</i> ö.a. [Üİ, 126]
aryaavalokitaşvarı	< Skr. <i>āryāvalokiteśvara</i> [UAY, 386]
aryamarg	(<i>arya-marg</i>) < toch. A <i>āryamārg</i> < skr. <i>āryamārga</i> , „der edle Pfad“ [BTT-III, 82]
aryasang	< Skr. <i>āryasaṅgha</i> [UAY, 386]
aryavaçıradara	< Skr. <i>āryavaçıradhara</i> [UAY, 386]
Ārzi	“Bir şehzade adıdır.” U.III. 34, 1 = <i>Rzi</i> ~ <i>Rji</i> [EUTS, 50]
ırşı	< Skr. <i>īrşyā</i> [UAY, 495]
iridi, ridi	~ skr. <i>rddhi</i> [UT, 220, 244]

irsi	< Skr. <i>rsi</i> “peri, ilah” P.P. 59, 1 [EUTS, 65] skr. <i>ṛṣi</i> „Heiliger“ [BTT-III, 82] □ ärzi skr. <i>ṛṣi</i> Einsiedler, Heiliger [BTT-I, 55] □ ırjı < Skr. <i>ṛṣi</i> krş. <i>arjı</i> [UAY, 495] □ arjı < Skr. <i>ṛṣi</i> krş. ırjı [UAY, 495] □ ırşı < Skr. <i>ṛṣi</i> “bilge, aziz, ermiş” [İKP, 186]
irsividan	< toch. A <i>Rṣivadā</i> < skr. Rṣivadana, ein Hirsch-Park in der Nähe von Benares [BTT-III, 89]
iryapat	< skt. <i>īryapatha</i> Verhaltensweise [BTT-XX, 163]
orohtik	< Skr. <i>rohita</i> “bir balık cinsi” U.IV. 50, 119 [EUTS, 95]
urangguppa	~ tib. <i>riub-pa</i> [UT, 266]
urubilvakaşip	< skr. <i>Uruvilvā-Kāṣyapa</i> [Maitr., 493]
urubilvani	< skr. <i>Uruvilvā / Urubilvā</i> [Maitr., 493]
urugini	< Skr. <i>rohini</i> “bir yıldız adı” TT.VII. 11, 51 [EUTS, 174]
urum	Ost-Rom < neupersisch <i>Rūm</i> ? [BTT-III, 104]

Bu kadar örnek *erdini* < *Skr. ratna* gelişimi için fikir yürütmeye yeterli olsa gerektir. Verilerden tespit edildiği üzere, Eski Uygurcadaki alıntı kelimelerde bulunan /r-/ sesi kendisinden önce yalnız /e-/ sesini değil, neredeyse tüm ünlüleri alabilmektedir:

/a-/	<i>arjawrt, rzvrt, razvrt</i> < <i>Skr. rajāvarta</i> ; <i>aram, aram ay</i> < <i>rām</i> ; <i>rand, arhant, rhant, arqant</i> < <i>Skr. arhat</i>
/ā-/	<i>ārdini, ārdāni, ārdni, ārtini</i> < <i>Skr. radna, ratna, rtni</i> ; <i>Ārzi</i> < <i>Rzi, Rji</i>
/i-/	<i>iravadi, iravadi, irivadi, ārivadi, rivadi</i> < <i>Skr. revatī</i>
/i-/	<i>irsi</i> < <i>Skr. rsi</i>
/o-/	<i>orohtik</i> < <i>Skr. rohita</i>
/u-/	<i>urugini</i> < <i>Skr. rohini</i>

O hâlde, kelime önüne protez ünlü yerleştirilmesinin bir sistematiği olabilir mi? Bu sorunun cevabı, aslında örneklerde net olarak görülmektedir. Türkiye Türkçesi (ve ağızlar) örneklerinde de olduğu gibi /r/ sesinden sonra kalın sıradan bir ünlü gelmişse /r/ sesinden önce de kalın sıradan bir ünlü; /r/’den sonra ince sıradan ünlü gelmişse, /r/’den önce de ince sıradan bir ünlü protez olarak gelebilmektedir. Bu ünlünün diğer özellikleri (*dar, düz, geniş, yuvarlak vb.*) de, /r/’den hemen sonraki ünlünün türüyle benzerdir. *arjawrt, ärzi, irsi, orohtik, urugini* kelimeleri bunun açık örnekleridir.

iravadi ve *aram* kelimelerindeki durum, biraz dolaylıdır. *Skr. revatī* biçiminden Eski Uygurcaya alıntılanan kelimenin öncelikle *iravadi, irivadi, ārivadi, rivadi* şekillerinde görüldüğü metinlerden takip edilebilmektedir. Öyleyse kelime iki şekilde gelişmiştir. İlk olarak *revatī* biçiminden *rivadi, irivadi* ve *ārivadi* şekillerine; ikinci olarak da *revatī* biçiminden **ravati* ve *iravadi* şekillerine gelişmiş, *iravadi* biçimi ise ya bu iki grubun etkisinde kalarak ya da

/ɪ/ > /i/ değişimiyle oluşmuş olmalıdır³.

- revatī a) revatī > *revadi > rivadi > irivadi > ärivadi
b) revatī > *ravati > *ravadi > iravadi > iravadi

EUTS’de kaynak dili belirtilmeyen *räm* kelimesi, *ram* versiyonundan *aram* kelimesine dönüşmüş olsa gerektir. Ya da en azından Eski Uygur Türklerinin /ɪ/ sesinin yanında kalın sıradan bir ünlü duydukları düşünülebilir. Bir başka ihtimal ise, kelimenin alıntılandığı dilde *aram* şeklinin de bulunabilmesidir. Zira *arçışmatı*, *arçuni*, *arha(n)t*, *iryapat*, *urubilvani* kelimeleri de Eski Uygurca kaynaklarda alıntı olarak gösterilmiştir.

Makalenin konusuna dönülürse, ikinci başlık altında verilen bu bilgiler iki durumu netleştirmektedir.

- a) *erdini* kelimesi, *Skr. ratna* kelimesinden doğrudan doğruya geçmemiş; *ratna* kelimesinin ince ünlülü bir biçiminden alıntılanmıştır. UW ve EUTS’deki *rtni*, *rtny*, *rdni*, *röni* biçimleri bu fikri desteklemektedir⁴:
- rtni* > *ärtni > ärtini > ärdini > ärdni
> ärdäni

- b) *eratna* kelimesinin, *Skr. ratna* kelimesinden alıntılanmış olma ihtimali iki sebepten ötürü zayıftır. İlk olarak *ratna* kelimesi eğer Eski Uygurcaya doğrudan alıntılanmış olsaydı, kalın ünlülü bir protez, kuvvetle muhtemel olarak da /a/ ünlüsünü alması beklenirdi. İkinci olarak ise muhtemel *aratna, *iratna, *oratna, *uratna biçimlerinin hiçbirinin de *eratna* biçimine dönmesi için bir sebep yoktur.

3. Mücevher Adlarının Kişi İsimlerinde Kullanımı

Osman Kibar tarafından hazırlanan *Türk Kültüründe Ad Verme. Kişi Adları Üzerine Bir Tasnif Denemesi* isimli eserde değerli taş adlarının da kişi ismi olarak kullanıldığına değinilmektedir: *inci*, *dürrî*, *düriye*, *fîrûze*, *hümeyrâ*, *yâkut*, *yeşim*, *zümrüt*, *mücevher*, *pîrlanta* (Kibar, 2005: 113).

Aydil Erol’un *Adlarımız* isimli kitabında kişi adlarının sınıflandırmasını

3 Eski Türkçedeki /ɪ/ > /i/ veya /i/ > /ɪ/ değişimi sistematik değildir. A. von Gabain *Eski Türkçenin Grameri* isimli eserinde *i*, *i* ve *î* seslerini aynı maddede ele almış ve daha önce /i/ ihtiva etmiş olan bazı kelimelerin bazı yazmalarda ön sıraya itildiklerini belirterek *yil*, *yil* “yel”; *iş*, *iş* “iş”; *biñ*, *biñ* “bin”; *biçin*, *biçin* “maymun”; *biş-*, *biş-* “pişmek”; *tit-*, *tit-* “terk etmek”; *til*, *til* “dil”; *bir*, *bir* “güney”; *yılın*, *yılın* “sıcak” örneklerini vermiştir. Ayrıca Gabain, uzun /i/ sesinin var olabileceğine de işaret etmiştir (Gabain, 2007: 35).

A Grammar of Old Turkic’in yazarı M. Erdal da her iki sesi /i/ maddesinde (2.23) ele almış hem kısa ünlülü hem de uzun ünlülü örneklerle konuyu oldukça ayrıntılı olarak işlemiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Erdal, 2004: 52-59).

4 Kelimelerin fonetik değişim sırası belirtilirken, Türkçede akıcı bir ünsüz ile bir ünlü arasında kalan /t/ sesinin /t/ > /d/ değişimine uğrayarak tonlaşması hususu dikkate alınmıştır: *dört+üncü* > *dördüncü*, *art+ında* > *ardında vb.*

yaptığı giriş bölümünün “19. Maden Adları” bahsinde ise *Altan*, *Altın* (*Altun*), *Altay*⁵, *Bakır*, *Beytimur*, *Çelik*, *Çömen*, *Demir*, *Demirhun*, *Demirşeyh*, *Elmas*, *Gümüş*, *Kehribar*, *Kurşun*, *Özdemir*, *Polat*, *Tamerlan*, *Teymur*, *Timur*, *Timurtaş*, *Toktimur*, *Tomris*, *Tunç*, *Tunçtan* örnekleri verilmektedir (Erol, 2010: XXX).

Bülent Gül, *Moğol Kişi Adları* başlıklı makalesinde altın ve mücevher gibi maden adlarının da çocuğun saygın, değerli ve güzel olmasının istenmesinden ötürü verilebildiğini ve bunun Moğollar arasında yaşayan eski bir gelenek olduğunu bildirerek konuyla ilgili örneklerini sıralamaktadır:

Altan “altın”, *Altançimeg* “altan+süs”, *Altangerel* “altan+ışık”, *Altanxuyag* “altın+zırh”, *Altanxüü* “altın+çocuk”, *Bolor* “kristal”, *Anar* “lal taşı”, *Erdene* “mücevher”, *Almaas* “elmas”, *Almaaz* “pırlanta”, *Margad* “zümrüt”, *Margaderdene* “zümrüt+mücevher”, *Möngö* “gümüş”, *Gan* “çelik”, *Suvd* “inci” vb. gibi (Gül, 2010: 224-225)

Her ne kadar bahsi geçen çalışmalarda erkek-kız ayrımı yapılmasa da maden ve mücevher isimlerinin kişi ismi olarak kullanılmasından hareketle bununla ilgili farklı yorumlar yapılabilir⁶. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Kişi Adları Sözlüğünde (KAS) yukarıda adı geçen kişi isimlerinin Türkiye Türkçesinde kullanılmış olanlarının hangi cinsiyete ait olduklarına işaret edilmiştir. Buna göre aşağıda listelenen kişi isimlerinin tamamı da kökeni hangi dilden olursa olsun kızlar için kullanılmaktadır:

İnci	< T. İstiridyeye gibi kimi kavkılı deniz hayvanlarının içinde oluşan değerli, küçük, sert, sedef renginde süs tanesi
Boncuk	< T. Cam, taş, sedef, tahta gibi şeylerden yapılan yuvarlak ve renkli süs tanesi
Düriye	< Ar. İnci gibi parlayan, parlak.
Firuze	< Ar. (firu:ze) Açık mavi renkli, değerli bir süs taşı
Mücevher	< Ar. Değerli süs eşyası
Yeşim	< Ar. Açık yeşil ve pembe renkli, kolay işlenen, değerli bir taş
Zümrüt	< Ar. Cam parlaklığında, yeşil renkte, saydam, değerli bir süs taşı
Miyase	< Far. (miya:se) Yarısaydam değerli taşlarla süslü bir tür taş
Elmas	< Yun. 1. Mücevher olarak kullanılan saydam, değerli taş; 2. Çok sevgili ve değerli

5 *Altan* ve *Altay* isimlerinin günümüzde erkekler için kullanılmasının sebebi olarak, iki kelimenin de *Altun* kelimesinin Moğolcadaki biçimleri olması ileri sürülebilir. Kelimenin asıl anlamı unutulmuş ve böylece söz konusu isimler erkeklerle de konabilmiş olsa gerektir.

6 Gül (2010: 224), Erol (2010: XI), Çalık (1989: 6) gibi kaynaklarda *Altun*, *Demir*, *Çelik*, *Gümüş* gibi maden adlarının çocuğun güçlü, sağlam ve dayanıklı olması temennisiyle verilebildiğine işaret edilmektedir. Günümüze bakıldığında ise *Demir*, *Çelik*, *Polat*, *Kurşun* gibi adların verilmesinde bu niyetin sürdürüldüğü ve genellikle erkeklerle konulduğu; *Altun*, *Gümüş*, *Elmas* gibi adlarda ise bu madenlerin işlenerek bir süs eşyası niteliği ve kıymet kazanmalarından hareketle daha çok kızlarda tercih edildiği gözlenmektedir.

Pırlanta	< İt. Değerli bir tür elmas
Topaz	< Fr. Alüminyum silikati ve florinden oluşan, kahverengi veya soluk sarı renkte değerli taş [KAS]

Makalenin konusuyla irtibatlandırılırsa, *erdini* kelimesi, *Moğol Kişi Adları* başlıklı çalışmada (Gül, 2010: 225) da görüldüğü üzere *Erdene* şeklinde kişi adı olarak kullanılabilir. Aydil Erol'un *Adlarımız* adlı çalışmasında da *Erdeni* kişi isminden bahsedilmektedir (Erol, 2010: 218):

Erdeni	<i>T. 1.</i> Değerli iri inci. <i>2.</i> Azerbaycan'da kadın adı.
Erdenihatun	<i>T. birl. k. 1.</i> Erdeni ile Hatun (bkz.) <i>2.</i> Kadın adı (Azerbaycan)
Erden(i)özük	<i>T. birl. k. 1.</i> Endamı inci gibi olan temiz kadın. <i>2.</i> Saf, namuslu. <i>3.</i> Azerbaycan'da kadın adı.

Erol'un işaret ettiği üzere bir kadın adı olarak kullanılan *erdeni* kelimesi, muhtemeldir ki Moğolca'da da kadınlar için kullanılmaktadır. Bu tespit mücevher, süs eşyası adlarının kadınlar için kullanılmasına da bir delil teşkil etmektedir.

Makalenin çıkış noktasını oluşturan *Eratna* adı ise bir erkek için kullanılmış, daha sonra da bir beylik adı olmuştur. "mücevher vb." anlamındaki bir kelimenin erkek için kullanılması alışıldık bir durum olmasa gerekir. Bu durum *Eratna* adının *Skr. ratna* kelimesinden geldiği ihtimalini zayıflatmaktadır.

4. Eratna Adının Tarihî Kaynakları

"Eratnalılar (1327-1381)" başlıklı müstakil ve hacimli bir çalışması bulunan Kemal Göde, burada *Eratna adı ve Eratna'nın soyu ve ailesi* bahislerinde söz konusu ismin imlâsı ve okunuşu ve söz konusu kişinin şeceresi hakkında etraflıca bilgi vermektedir. Eserde, tarihî kaynaklarda çeşitli imlalarla yazılan ve çeşitli şekillerde okunan 20 veri sunulmaktadır (Göde, 1994: 18):

Ertinî (أرتینی), Ertenî (أرتینی), Erdinî (أردینی), Erdenî (أردینی), Eretnâ (أرتنا), Ertenâ (أرتنا), Eretne (أرتنه), Ertene (أرتنه), Erednâ (أردنا), Erdenâ (أردنا), Eratnâ (أرتنا), Ertana (أرتنا), Eratne (أرتنه), Ârtênâ (أرتنا), Âretnâ (أرتنا), Erdânâ (أردانا), Ertânâ (أرتانا), Ârtânâ (أرتانا), Ârdânâ (أردانا)⁸.

7 ERDENİ / ЭРДЕНІ [S. ratna] n. and adj. Treasure, jewel, gem; precious (Lessing, 1960: 320).

8 **Ertenâ** (أرتنا) (elif ve ta'nın üstünü ra'nın sükûnu ile hareketlenerek) : Tarihî kaynaklarda → *Subhu'l-A'sâ*, Kalkaşandı (1355-1418); *Kitâbü's-Sülûk*, Makrizî (1364-1442); *Ed-Dürrü'l-Kâmine*, İbn Hacer; *En-Nücumu'z-Zâhire*, İbn Tagribirdî (1411-1466); *Karaman-Oğulları Tarihi*, Şikârî; Tetkiklerde → Şimdiye Kadar Yayımlanmamış Bazı Kitabelerde Meskûkâtın Millî Târihe Hizmetleri, O. Ferid Sağlam; *Ortaçağ Yakınşarkına Ait Vergi Kitâbeleri*, W. Hinz; *Sivas Şehri*, İsmail Hakkı-Rıdvan Nafiz • **Eretnâ** (أرتنا) (elif ve ra'nın üstünü ta'nın sükûnu ile hareketlenerek) : Tarihî kaynaklarda → *Bezmu Rezm*, (Kadı Burhaneddin Ahmed'in özel tarihçisi) Aziz b. Erdeşîr Esterâbâdî; *A'yânü'l-Asr*, Selâhaddin Safedî • **Eretnâ** (أرتنا) (elif ve ra'nın üstünü ta'nın sükûnu ve nun'un fetha ve meddi (uzatılması) ile hareketlenerek) : Tarihî kaynaklarda → *Acâibü'l-Makdûr*, İbn Arabşâh (1389-1450) • **Eretna** (أرتنا) (harekesiz olarak) : Tarihî Kaynaklarda → İber, İbn Haldun; *Tarih-i Olcaytu*, A. Kaşânî; *Dürretü'l-Eslâk*, N. Hasanü'l-Halebî; *Mesâlikü'l-*

Tamamı da üç heceli olan bu kullanımların ilk iki hecesindeki problem dikkati çekmektedir. Buna göre ilk hecedeki rı harfi ile ikinci hecedeki /te/, /ti/ ve /dal/ harfleri sükûnlu mu, üstünlü mü okunmalıdır?

Türkçe kelimelerde, hece sonunda genellikle /-d/sesinin bulunmadığı dikkate alındığında bu sorunun cevabı hakkında fikir verici bir ipucu elde edilebilir. Söz konusu isim için kaynaklarda dal harfi ile yazılmış olan *Erednâ* (أردنَا), *Erdenâ* (أردنَا), *Erdânâ* (أردانَا), *Ârdânâ* (أردانَا) şeklinde dört kelime bulunmaktadır. Dal harfinin, ikincide üstün, üçüncü ve dördüncüde elif ile yazılmış olması; ayrıca Türkçede hece sonunda /-d/ sesinin bulunmaması doğru okumanın /da/ veya /dâ/ şeklinde olduğunu göstermektedir. O halde *Erednâ* kelimesi, *Erdenâ*, *Erdânâ*, *Ârdânâ* şekillerinden gelişmiş olmalıdır. Aynı mantıkla /t/ sesinin de ele alınması da, *Ertana* biçiminin aslı, *Eratna* biçiminin ikincil olduğunu düşündürmektedir.

Göde, kelimenin tarihî kaynaklardaki izlerine değinirken *Dîvânu Lugâtî't-Türk'te* "kıymetli inci" manasına *Erdinî* (أردنى) ve "kıymetli inci gibi beden sahibi" anlamına da *Ertinî* (أرتنى) imlasıyla kaydedildiğini belirtir⁹. Kelimenin anlamı, kaynağı ve imlâsıyla ilgili görüşler de, yine Göde'den aktarılarak şöyle sıralanabilir (Göde, 1994: 18-24):

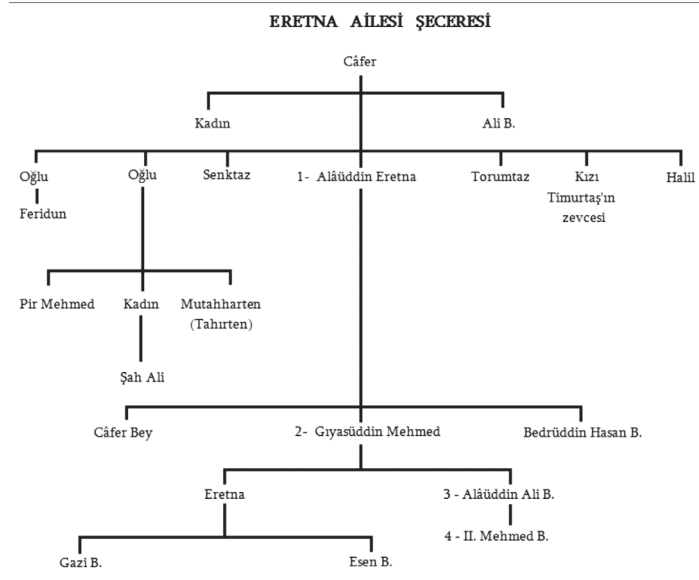
İsmail Hakkı Uzunçarşılı : *eretna* < Skr. *radna*, Mo. *aratna*, Far. *eretna*, dürr-i yetim, büyük inci; **Samih Rifat** : *erteni*, *ertini* < Uyg. inci; **Hüseyin Namık Orkun** : *erteni* < Etü.-Mo. iri inci; **Atsız** : *ertene*, *artana* ~ *aratna* < iri inci;

Ebsâr; Ş. el-Ömerî; *Tarih-i Ebû'l-Fidâ*, Ebûl Fidâ; *Anonim Selçuknâme*; *Camiü'd-Düvel*, Müneccimbaşı; *Seyahatname*, İbn Batutâ; *Kamûsu'l-A'lâm*, Ş. Sâmî; Tetkiklerde → *Beni Eretna*, Ahmed Tevhid; *Kayseriyye Şehri*, Halil Edhem; *Tarih-i Osmanî*, Hayrullah Efendi; *Erzincan Tarihi*, Ali Kemal; İran Moğolları, B. Spuler; *Anadolu Beylikleri ve Eretna Devleti*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Eretna*, Claude Cahen; *Manuel de Genologie et Chronologie pour L'Histoire de l'Islam*, E. Zambaur; *Karamanlılar*, Ş. Tekindağ; *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Yaşar Yücel; *Oğuzlar*, Faruk Sümer; Sikkelerde → *Meskûât-ı Kadîme-i İslâmiyye Katalogu*, Ahmed Tevhid; *Kayseri'de Basılmış İslâmî Paralar*, Mehmet Çayırdağ; *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Katalogu*, İ. Artuk-C. Artuk; *Vakfiyelerde* → Şeyh Ümmî Zâviyesi, Eratnaoğlu Gıyaseddin Mehmed tarafından; *Şeyyid İsâ Vakfiyesi*, Eratnaoğlu İzzeddin Ca'fer tarafından; *Kitâbelerde* → *Takvîm-i Meskûât-ı Selçûkiyye*, İsmail Galib; *Kitâbeler I*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Yeni Bulunan Kitâbeler*, M. Zeki Oral • **Ertene** (أرتنه) (elif ve ta'nın üstünü ra'nın sükûnu ile hareketlenerek) : Tarihî kaynaklarda → *Selçuknâme*, Yazıcı-zâde Ali • **Ertene** (أرتنه) (harekesiz olarak) : Tarihî kaynaklarda → *Mecmau'l-Ensâb fi't-Tarih*, Şebânkâreî; Tetkiklerde → *Boz-Oklu Oğuz Boylarına Dâir*, Faruk Sümer; *Giriş ve Azerbaycan*, Z. V. Togan; *Tarihî Takvimler*, Osman Turan; *Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler*, M. Z. Oral; *Büyük Türkiye Tarihi*, Yılmaz Öztuna; *Amasya Tarihi*, H. Hüsameddin; *Aydınöğulları Tarihi*, Hikmet Akın • **Ertne** (أرتنه) (harekesiz olarak) : Tetkiklerde → *Anadolu'da Moğollar*, Faruk Sümer • **Eredna/Erdena** (أردنَا) : Tarihî kaynaklarda → *A'yânül'-Asr*, Safedî; *Dürrtü'l-Eslâk*, Halebî; Tetkiklerde → *Giriş*, Z. V. Togan; *Corpus*, Berchem-Edhem; *Osmanlı Tarihi I*, İ. H. Uzunçarşılı; *Kitâbelerde* → *Kayseriyye Şehri*, Halil Edhem; *Vakfiyelerde* → *Dulkadroğlu Süleyman Bey Vakfiyesi* • **Eratna** (أرتنَا ve أرتنَا) (harekesiz olarak) : *İkdü'l-Cümân*, B. Aynî • **Ertana** (أرتنَا) (elif ve ti'nin üstünü ra'nın sükûnu ile hareketlenerek) : *En-Nücumü'z-Zâhire*, İbn Tağribirdî • **Eratna** (أرتنَا) (elif ve ra'nın üstünü ti'nin sükûnu ile hareketlenerek) : *Düstür-nâme*, Enverî • **Ârtena** (أرتنَا) (elif'in meddi ile) : *Kayseriyye Şehri*, H. Edhem; *Amasya Tarihi*, H. Hüsameddin; *Oruç Bey Tarihi*, Atsız; *Corpus*, Berchem-Edhem; *Büyük Türkiye Tarihi*, Öztuna • **Erdana** (أردانَا) (harekesiz olarak) : *Kayseriyye Şehri*, H. Edhem (Not 1: erkek dana anlamında Erdana) • **Ertana** (أرتنَا ve أرتنَا) (harekesiz olarak) : *Türk Biyüklere veya Türk Adları*, B. Atalay; *Amasya Tarihi*, H. Hüsameddin; *Kars Tarihi*, M. F. Kirzioğlu; *Kronoloji*, İ. H. Danişmend.

⁹ Ancak burada dikkat çekilmesi gereken nokta, her iki imlanın da bir kişi ismini karşılamadığı, üstelik "kıymetli inci gibi beden sahibi" anlamına gelen ifadenin de *ertini* kelimesi değil, "vücutu inci gibi pürüzsüz olan" şeklinde de anlamlandırılabilir olan *ertini* özők sözü olduğudur.

Claude Cahen : *eretna* < Skr. *ratna* kıymetli taş; **Ahmed Caferoğlu** : *ardini* < Skr. *ratna* cevher, kıymetli olan her madde ve şey; İsmail Hami Danişmend : *eratna* < Etü. *ertenî*, *erdenî*, *ertene* mücevher, inci; **Amasyalı Hüseyin Hüsameddin** : *erdenî*, *ertenî* < Gerdenî (کردنی) vezninde Erdenî (آردنی) ve Ertenî (آرتنی) denilmekte olup, bu da kıymetli inci anlamındadır [*Amasya Tarihi*, C.III, 1927: 32 (Not 1)]; **Besim Atalay** : Birçok tarihler bu adı bir türlü anlayamamışlar ve “Eretna” şeklinde yazmışlardır. Doğrusu “Ertana”dır. İki kelimeden yoğrulmuştur. Biri “er”, diğeri “dana”, “tana”dır. Boğanın küçüğüne tosun, tosunun küçüğüne de dana, tana denir [*Türk Büyükleri veya Türk Adları*, 1339: 11]; **Osman Turan** : *ertenâ* (آرتنا) : (ra ve ta harflerinden hangisine râci olduğu sarîh olmayan bir cezm işareti varsa da , bundan sonra bir daha yazılan bu ismin ta harfi üzerinde br fetha (üstün) bulunmaktadır, ki ismin okunuşu hakkında bilinen tereddütler dolayısıyla kaydına lüzum gördük [*İstanbul’un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, 1954: 12]; İnâyetullah Efendi : Çoğu belâgat sahipleri ertena şeklinde telaffuz ettikleri halde, bu isim Arabşah Timurnâmesi’nde Kayserililerin de söyleyişlerine uygun bir şekilde Eretnâ imlasıyla yazılmıştır [*Eretna ve Kadı Burhaneddin Tarihçesi ~ Kayseri Tarihi ~ Eratna Tarihi*, 1030/1621: vrk. 153a-154b]; **Van Berchem-Halil Edhem** : Türkçenin ses akışına göre Ertena’dan Eretna daha uygundur [*Corpus, Sivas-Divriği Kitâbeleri*, F.I, 1917: 41 (Not 1)]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* başlıklı çalışmasında ‘Orta Anadolu’da Eretna Devleti’ başlıklı bir bölüm vardır ve burada *Tarih-i Olcayto* (Ayasofya kitapları numara 3019, s. 139) isimli kitaptan naklen Eretna Bey’in Uygur Türklerinden olduğuna değinilmekte, çalışmanın devamında ise siyasi tarih işlenmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 155-161). Eretna Devleti’ne ayrılmış altı sayfalık bu kısa bölümün

sonunda bir de *Eretna Ailesi Şeceresi* yer almaktadır (Uzunçarşılı, 1988: 162):

Yaşar Yücel'in *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II* adlı çalışmasında ise Eretna Devleti başlığını taşıyan 15 sayfalık bir bölüm vardır. Yücel de Uzunçarşılı gibi siyasi tarihi ele almış, ancak konuyu daha ayrıntılı işlemiştir. Yücel, eserinde *Tarih-i Ulcaytu* adlı eserin Kâşânî Ebu'l-Kasım Abdullah tarafından yazıldığını, buradaki kayıtlara göre Eretna'nın tartışmasız Uygur Türkü olduğunu ve kendisinden başka Tarımtaz ve Sünüktaz isimli iki kardeşi bulunduğunu belirtmekte ve babasının Taycu Bahşi, annesinin de Tükelti Hatun olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ifade etmektedir (Yücel, 1991: 6).

Ayrıca, her iki eserde de İbn Batuta'nın Sivas'a gelip Eretna'yla görüştüğü ve seyahatnamede Eretna'nın eşinin Toga/Toğa Hatun olarak kaydedildiği (Uzunçarşılı, 1988: 157; Yücel, 1991: 15) bilgisi yer almakta, ancak Eretna adının kaynağına değinilmemektedir.

5. Dublet Kelimeler Üzerine

Hasan Eren, *Türkçede Doublet Örnekleri* başlıklı makalesinde konuyu *badem-bayam/payam* (< *Fa. bādām*), *ceviz-köz* (*Ar.cawz ~ Fa. gavz*), *camız-kömüş* (*Ar. cāmūs ~ Fa. gāvmīš*), *ağda-akide* (< *Ar. aqīda*), *kulübe-kelif* (< *Rum. κολύβη*), *abajur-panjur/pancur* (< *Fr. abat-jour*), *depo-debboy* (< *Fr. dépôt*), *pide-pizza* (< *Yun. pīta πίτα*) örneklerini vererek işlemektedir (Eren, 1995). Esasen burada, iki hadise gerçekleşmiş olabilir:

a) A dilindeki bir kelime, bir tarihte B diline (Türkçeye) girmiş, bunun üzerinden belli bir zaman geçmiş, A dilinde yeni biçimler ve anlamlar kazanırken Türkçede donmuş bir biçimde kullanımını sürdürmüş, son olarak da bu A dilindeki biçim ve anlamıyla B diline yeniden alıntılanmıştır: *pide-pizza* vb.

Far. çerāğ

çıra Far. çerāğ | *a.* 1. Çam vb. reçineli ağaçların yağlı ve çabuk yanmaya elverişli bölümü. 2. Bu bölümden küçük küçük kesilerek hazırlanmış, tutuşturma ve aydınlatma işlerinde kullanılan parça. 3. *hlk.* Lamba. [GTS].

çırak Far. çerāğ | *a.* 1. Zanaat öğrenmek için bir ustanın yanında çalışan kimse. 2. Dükkânda ayak işlerine bakan kimse: "*Ekseriya bahçıvan, uşak, bakkal çırağı ile karşılaştım.*" -R. H. Karay. 3. *esk.* Saray, daire vb. büyük yerlerde yıllarca hizmet ettikten sonra geçimi sağlanarak başka yerde yaşamasına izin verilen kimse. [GTS].

b) A dilindeki bir kelime, farklı ya da paralel zamanlarda ya A dilinin A-1 ve A-2 lehçelerindeki biçimleriyle, ya da A dilinden X diline oradan B diline geçmek kaydıyla; birden fazla şekilde (Türkçeye) alıntılanmıştır: *camız-kömüş* vb.

Ar. cāmūs ~ Far. gāvmīš**camız** Ar. cāmūs | *a. hay. b.* Manda [GTS]. ▪ Manda [TTAS]**kömüş** Far. gāvmīš | *a. hlk.* Manda [GTS]. ▪ Manda; Genç, sevimli erkek manda; Manda, camız (Çayağzı), krş. komüş [TTAS] ▪ Manda [Tar.S.]

Skr. ratna kelimesi; *rtni, rtny* vb. biçimlerinden hareketle Eski Uygurcada *ardini* vb. şekillerde alıntılanmış ve aynı şekilde Moğolcaya da, muhtemelen Eski Uygurca yoluyla, geçmiş olup modern Türk yazı dillerinin bir kısmında da hâlâ kullanılmaktadır. Ancak, bahsi geçen kelimenin Türkçenin herhangi bir lehçesine *eratna* biçiminde geçtiğini gösteren bir veri bulunmamaktadır. O hâlde *ardini* ve *eratna* kelimelerinin dublet kabul edilme ihtimali de sağlam bir görüş olarak ileri sürülemez.

6. /er/ Ses Grubuyla Başlayan Kişi İsimleri

Türk Dil Kurumu tarafından internet üzerinden yayımlanan *Kişi Adları Sözlüğü*'ne bakıldığında /er-/ ses grubuyla başlayan 281 isimle karşılaşılmaktadır. Bunlar genelde, *er-* fiiline (*Erdi, Eren, Ergin vb.*) ve *er* ismine ekler getirilerek (*Erlik vb.*) ya da isim türünden en az iki kelimenin birleştirilmesiyle (*Ersoy, Ercan, Eralp vb.*) oluşturulmuştur. Bunun dışında, aralarında nadiren alıntı isimler de çıkabilir.

Burada dikkat çeken hususlardan ilki *er* ismiyle beraber *Erdemir, Erçelik* gibi maden isimleri kullanılabilir de, bir mücevher isminin *er* kelimesiyle birleşerek kişi ismi olmasına rastlanmamasıdır. Yani bu durum, muhtemel bir *eratna* < *er+ratna* biçiminin gelişme ihtimalinin zayıflığına işaret etmektedir. İkincisi ise *er* ismiyle beraber hayvan isimlerinin de kullanılabilir olmasıdır: *Eraslan, Erboğa, Erdoğan¹⁰, Erkoç, Erkurt, Erkuş, Eroğuz¹¹, Ertuğrul vb.*

Arslan, boğa, koç gibi hayvan adlarının *er* ismiyle birleşerek kişi ismi oluşturabilmesi durumu, *dana* < *tana* kelimesinin de bu tür bir kişi isminde kullanılabilirliğini akla getirmektedir. Nitekim, makalenin konusu olan *eratna* kelimesi de kimi tarihî metinlerde *ertana* şeklinde yazılmıştır. Bu konuya geçmeden önce *dana* kelimesinin, kısaca da olsa, tarihî lehçelerdeki izini sürmek faydalı olacaktır.

¹⁰ *Erdoğan* ismine burada şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü *Erkuş, Ertuğrul* vb. kişi isimlerinde olduğu gibi *er + (kuş ismi)* formülüne uygun olarak bir *erdoğan* < *er + doğan* düşünülebileceği gibi; *Erdur, Erduran, Erdurdu, Erdurmuş* ve *Erdursun* isimlerine bakıp *Erdoğ, Erdoğdu* ve *Erdoğmuş* isimlerini de dikkate alarak *er + fil + (ek)* yapısından hareketle bir *erdoğan* < *er + doğ-an* biçiminden de söz edilebilir.

¹¹ Ahmet Bican Ercilasun, efsanevi Türk hükümdarı sayılan Oğuz Kağan'ın adı olan *Oğuz* kelimesinin öküzü sözünden geldiğini iddia etmektedir. Denis Sinor'a göre de *Oğuz* kelimesi öküz ile ilişkilidir. Louis Bazin ise *Oğuz* kelimesini, Kamus-ı Türki'de geçen "tosun" anlamındaki *oğuz* ve Yakutçada "boğa" anlamındaki *oğus* ile aynı kabul etmektedir (Ercilasun, 2008: 230).

VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı isimli eserde **tana** “dana” kelimesinin Farsça olduğu gösterilerek, kelimenin *Kitab-ı Gunya*, *İrşadü'l-Mülük ve's-Selâtin*, *Kıyasü'l-Enbiya*, *Dede Korkut Kitabı*, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercmân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler* isimli eserlerde geçtiği belirtilmektedir (Paçacıoğlu, 2006: 524). Aynı eserde **dana** “inek yavrusu” kelimesine bakıldığında yine Farsça kaydıyla verilen kelimenin *Lehce-i Osmanî*, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* ve *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* adlı eserlerde geçtiğine işaret edilir (Paçacıoğlu, 2006: 160). Eski Oğuz, Harezm ve Kıpçak Türkçelerinde tanıklanan kelimeyi Tietze, *Efa. daenu* kelimesiyle ilişkilendirmektedir¹².

Ayrıca Göde’den tespit edildiği üzere, Şikârî, Münecimbaşı gibi tarihî kaynaklarda; *dana* kelimesinin kişi ismindeki kullanılması fikrinin düşünülmesini makul kılabilecek bilgiler de yer almaktadır (Göde, 1994: 18-24):

- Şikârî** : Öyle büyük bir adam idi ki, gören dev sanırdı. Asla at çekmezdi, sığıra binerdi. Saldığı gürzü, yerinden on adam kaldıramazdı [*Karaman-Oğulları Tarihi*, 1946: 17].
- Münecimbaşı** : At zor taşıdığından sığıra binerdi [*Camii'd-Düvel*, C.II: 443].

Bu bilgilerden hareketle, iri bir vücuda sahip olduğu anlaşılan mevzubahis kişinin; çocukken de benzer özellikleri taşıdığı ve bundan ötürü kendisine isim verilirken iri bir hayvan olan *tana* /*dana*’dan esinlendiği düşünülebilir.

7. *tana* Kelimesi Kişi Adında Kullanılabilir mi?

Tarihî Türk lehçelerindeki kişi adlarıyla ilgili Prof. Dr. Faruk Sümer’in *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları* (TDŞA) adlı iki ciltlik hacimli çalışmasına bakıldığında *arslan*, *pars*, *kuş*, *sunkur*, *böri* gibi pek çok hayvan adının kişi adlarında kullanıldığı görülür.

tana kelimesinin kavram alanıyla ilgili olarak Türkçe Sözlük’te “*a. hay. b. İneğin, süttten kesildikten sonra bir yaşına kadar olan yavrusu [GTS]”* karşılığı bulunmaktadır. *inek* kelimesinin de “dişi sığır” anlamında kullanıldığı düşünüldüğünde, *tana* kelimesinin kişi adlarında yer alabileceğini söylemek için

12 **dana** I ‘ineğin, buzağıdan büyük erkek yavrusu’ < Efa. *daenu* ‘inek’ ? b. M. Räsänen 1969 s. 460. *Yeşik sarıklı dedenin sopasını yemeğe sokak ortalarında bayılıb “Amanallah!” diye danalar gibi böğürmeğe râzî olanlar teşrif edebilirlerdi.* (R.N. Güntekin 1928 s.106). *dana düve* ‘ineğin (erkek ve fişi) yavrusu; çocuklar’: *Hayırsız Elif, danası düvesi, deli kocası, düşmüşler öküzlerin ardına, tarlayı sürüyorlardı.* (F. Baykurt 1971c s.348). AD. *dana doluk* ‘karışık hayvan sürüsü’ DS 1356, ‘çocuklar’ (krş. *dana düve*): *Anası, babası, kızı-kusrağı, danası-doluğu şimdi, yedikleri elinde, yemedikleri belinde. Çulunu sudan kurtardı Dimbil’in oğlu.* (Ü. Kaftancıoğlu 1975 s. 33). Bu tabirdeki *doluk* kelimesinin manası unutulmuştur. Tabir Az. Türkçesinde de vardır: *Dana-doluğ oğurlamağ da bizâ çâtin olubdur.* (M.F. Ah undov 1958 I, 191) *danalık* ‘ahırda buzağıları koymak için yapılan yer’ DS 1356: *Altı tavuk vardı toplanan. Onları da ayaklarından birbirine çöterek danalığa bırakular.* (M. Makal 1954 s. 42) [Tietze-I, 490]

öncelikle “sığır” ve “yavru” anlamlı kelimelerin kişi adlarında kullanıldığını örneklemek gerekmektedir. TDŞA’nın sonunda bulunan dizin kısmındaki (2.c.:771-878) taramalar neticesinde “sığır” anlamlı kelimelerden *boğa/boka/buğa/buka* ile “yavru” anlamlı kelimelerden *tay*’ın kişi adlarında kullanıldığını görülmektedir:

boğa (*boğa/boka/buğa/buka/muğa*): *Ak Boğa/Buka, Altun Boğa/Buğa, Arık Buka, Benli Boğa, Bey Buğa, Boga, Boga oğlu Mûsa, Boğaç, Biyüük Boğa, Celâyir Buka, Çiçek Boğa, Esen Boğa-Buğa, İlçi Boğa, Karā Boğa, Kazan Boğa, Kök Boğa Toktamış, Kutlu Boğa/Buğa, Kutluğ Boğa/Buka, Küç Buka Han, Küçük Boğa, Kür Boka, Meñli Boğa, Ölcey Buka, Pars-Buka, Sarı Boğa, Taş Buğa, Tāy Būgā, Tay Buğa/Muğa, Temür Boga/Buğa, Teñiz Boğa/Buğa, Toğay Boğa, Toğan Buka, Tok Buğa, Tos Buka, Tögmiş Buka, Tükū Būkā Noyan, Tuman Buğa, Urūs Bōgā, Urus Buğa, Yaylağ Buka, Yir Buğa, Yol Buğa.*

tay (*tāy*): *Ak Tay, Alçi Tay, Altun Tay Señün, Arık Tay, Çağatay, Karā Tay/Tāy, Kongurtay, Tay Bars, Tāy Būgā, Tay Buğa/Muğa, Tay Öge, Tay Timur, Toktay.*

TDŞA’da *tana* kelimesinin de, bir yerde kişi adında *dana* biçiminde kullanıldığı görülmektedir: *Dana Halil*. Bu kullanımla ilgili olarak Sümer, şunları söylemektedir:

Yine Akkoyunlu hânedanı mensupları arasında Bayındır, Korkmaz gibi Türkçe adlar taşıyan beyler görülür. Yakup Beg’in oğullarından Bay Sungur’un (ölümü: 1491) adı ise Timur’un torunu ve Şahrüh’un oğlu Bay Sungur’un hâtrası için konmuş olması muhtemeldir. Bunlardan başka Oğurlu Muhammed (Uzun Hasan Beg’in oğlu), Dana Halil, Gözel Ahmed gibi, Türkçe lakablar taşıyan Akkoyunlu şehzadeleri görülür (TDŞA-I, 264-265).

Buradaki *dana* lakabı, her ne kadar *tana* kelimesinden gelişmiş gibi görünse de, aynı eserde görülen İbrahim b. Dâna Halil ismi, bu lakabın kaynağı hakkında bir soru işareti oluşturmaktadır:

Biçen Beg’in oğlu Süleyman Beg de Hasan ve Yakup beyler devrindeki büyük emirlerden biri olmuş, 896(1491)’da Musullu Sûfi Halil Beg’i yenerek Bay Sunkur Mirza’nın atabeyliği ve beylerbeyi mevkiine geçmiş, fakat kendisi de hânedandan İbe Sultan (İbrahim b. Dâna Halil) tarafından aynı akibete uğratılmıştır (897=1492) (TDŞA-I, 267).

Bu durum, *boğa* kelimesinin bir sığır cinsini belirttiği ve *tay* kelimesinin “at yavrusu” anlamını taşıdığı hatırlandığında, “sığır yavrusu” anlamındaki *tana* kelimesinin kişi isimlerinde kullanılabilmesi ihtimalini büsbütün ortadan kaldırmaz.

Sonuç

Eratna/Ertana adına dair, çalışmada yedi başlık hâlinde sunulan notlardan hareketle, *eratna* < Skr. *rātna* ilişkisiyle ilgili olarak şu sorular sorulabilir:

a) Sanskritçede “mücevher” anlamlarını taşıyan *rātna* kelimesi, mücevher isimleri Türklerde genellikle kızlara verildiğine göre, neden bir erkek ismi olarak tercih edilsin?

b) *Skr. rātna* kelimesi, Eski Uygurcadan başlayarak Türkçede *erdini* şeklinde kullanıldığına göre, ikinci bir şekil olarak *eratna* biçiminde de görülerek neden bir dublet oluştursun?

c) *Eratna Bey*'in babası (*Taycu Bahşi*), annesi (*Tükelti Hatun*), kardeşleri (*Tarımtaz* ve *Sünüktaz*) ve hanımının (*Toga/Toğa Hatun*) Türk kültür dairesine ait isimlere sahip olduğu; eğer kendi döneminde ya da kendinden sonraki kuşaklarda bir yabancı isim tercih edilecekse bu dilin Arapça veya Farsça olduğu bir dönemde neden Sanskrit kaynaklı bir isim, kişi ismi olarak konulsun?

ç) *Erboğa* < *er* + *boğa*, *Erkurt* < *er* + *kurt*, *Ertuğrul* < *er* + *tuğrul* gibi birleşik kelimelerden kişi isimleri oluşabildiğine göre neden *Ertana* < *er* + *tana* ilişkisi düşünülmesin?

d) (أردانا), (أرتانا), (أرتانا), (أرتانا) biçimlerinde de yazılan bir kelime Türkçenin seslik ölçütlerine aykırı bir şekilde neden *eredna*, *eradna*, *eretna*, *eratna* biçimlerinde okunsun?

Esasında bu soruların cevapları makale içinde verilmeye çalışılmıştır. Özetle ifade etmek gerekirse, bizce söz konusu isim *er+tana* > *ertana* gelişimi göstermiş, zamanla, dilde en az çaba ilkesi gereğince de, *eratna* vd. biçimlere dönüşmüştür. Kalın sıralı son iki hecenin ince sıradan bir ön ünlüyle aynı kelimedede bulunması da, *er* ve *tana* şeklinde iki ayrı kelimenin varlığı ihtimalini bir kez daha güçlendirmektedir.

Sonuç olarak denebilir ki *eratna* < *Skr. ratna* etimolojisi yeterince delillendirilmemiş, bilhassa tarih biliminde uzmanlaşmış kişilerce dile getirilmiş, ikna edici olmaktan uzak bir görüştür. Yedi başlıkta ele alınan bu makalede sorulara cevap verilebilmesi halinde, elbette ki bu görüşün de kabulü mümkün, en azından inandırıcı, olabilecektir.

ärdini kelimesi ise *Skr. ratna* kelimesinden alıntılanmış ve Türk dilinin tarihî ve modern dönemlerinde tanıklanabilen “mücevher vb.” anlamlı bir kelimedir. Bu anlamıyla Türk kültür dairesinde kadınlar için kişi adı olarak da kullanılabilir, ancak bir erkek için kullanılan *eratna* kelimesinin *er+tana* birleşiminden oluşması fikri, daha isabetli bir tercih olsa gerektir.

Kaynakça

- Arıkoğlu, Ekrem (2003), *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AY-III/5 : Ölmez, Mehmet (1991), *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm) (Suvarṇaprabhāsaśūtra)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1, Ankara.
- BTT-I : Hazai, G. - P. Zieme (1971), *Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gathas des Meister Fu" nebst einem Anhang von T. Inokuchi*, Berliner Turfantexte I, Akademie Verlag, Berlin.
- BTT-III : Tezcan, Semih (1974), *Das uigurische Insadi-Sūtra*, Berliner Turfantexte III, Akademie Verlag, Berlin.
- BTT-V : Zieme, Peter (1975), *Manihäisch-türkische Texte*, Berliner Turfantexte V, Akademie Verlag, Berlin.
- BTT-XX : Zieme, Peter (2000), *Vimalakīrtinirdeśasūtra*, Berliner Turfantexte XX, Brepols, Turnhout, Belgium.
- CTD-I : Dankoff, Robert – James Kelly (1982), *Mahmūd Al-Kāšgarī. Compendium of the Turkic Dialects – Türk Şiveleri Lügatı (Dīwān Luḡāt at-Turk), Part I - I. Kısım*, Harvard University Press.
- CTD-III : Dankoff, Robert – James Kelly (1985), *Mahmūd Al-Kāšgarī. Compendium of the Turkic Dialects – Türk Şiveleri Lügatı (Dīwān Luḡāt at-Turk), Part III - III. Kısım*, Harvard University Press.
- Çalık, M. Kemal (1989), *Türk Ad ve Soyadları Sözlüğü*, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- DTS : Nadelyayev, V. M. - D. M. Nasilov - E. R. Tenişev - A. M. Şçerbak (1969), *Drevneturksy Slovar', İzdatel'stvo 'Nauka', Leningrad.*
- EDPT : Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*, Oxford University Press, Oxford.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2008), *Oğuzlar ve Oğuz Adı Üzerine*, Türk Kültürü (2008/2), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, s. 226-233.
- Erdal, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill, Leiden-Boston.
- Eren, Hasan (1995), *Türkçede Doublet Örnekleri*, Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi, (Temmuz 1995/II), S: 523, s. 731-736.
- Erol, Aydil (2010), *Adlarımız. Şarkılarla, Şiirlerle, Türkülerle ve Tarihi Örneklerle*, Çağrı Yayınları (4. Baskı), İstanbul.
- EUTS : Caferoğlu, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (3. Baskı), Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Gabain, A. von (2007), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın) (5. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Göde, Kemal (1994), *Eratnalılar (1327-1381)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gül, Bülent (2010), *Moğol Kişi Adları*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 1 (Mart 2010), s 217-229.
- Gürsoy-Naskali, Emine – Muvaffak Duranlı (1999), *Altayca-Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İKP : Hamilton, James Russell (1998), *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası. Kalyanamkara ve Papamkara* (Çev. Ece Korkut – İsmet Birkan), Simurg Yayınları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 11, Ankara.
- Kibar, Osman (2005), *Türk Kültüründe Ad Verme. Kişi Adları Üzerine Bir Tasnif Denemesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- Lessing, Ferdinand D. (1960), *Mongolian-English Dictionary*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Macdonell, Arthur A. (1893), *A Sanskrit – English Dictionary. Being a Practical Handbook with Transliteration, Accentuation, And Etymological Analysis Throughout*, London.
- Maitr. : Tekin, Şinasi (1976), *Uygurca Metinler II. Maytrisimit. Burkancıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma. Uygurca İptidaî Bir Dram*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Monier-Williams, Sir Monier (1898), *A Sanskrit-English dictionary etymologically and philologically aranged with special reference to cognate Indo-European languages*, Clarendon Press, Oxford.
- Ölmez, Mehmet (2007), *Tuwinischer Wortschatz. mit alttürkischen und mongolischen Parallelen / Tuvacanın Sözcükleri. Eski Türkçe ve Moğolca Denklemleriyle*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Ölmez, Mehmet (2012), *Etimolojinin Kısa Tanımı ve r-’li Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, s. 351-354.
- Öztürk, Necdet (2010), *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi – 1288-1502]*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Paçacıoğlu, Burhan (2006), *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Ankara.
- Ryumina-Sırkaşeva, L.T. – N.A. Kuçigaşeva (2000), *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Çev. Şükrü Halûk Akalın – Çaştigin Turgunbayev), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- SUK-II : Yamada, Nabuo (1993), *Sammlung Uigurischer Kontrakte*, Band 2, Osaka University Press.
- TDSÅ : Sümer, Faruk (1999), *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, (2 Cilt), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TTAS : Türk Dil Kurumu İnternet Sayfası (06/09/2012), Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/ttas/>
- GTS : Türk Dil Kurumu İnternet Sayfası (06/09/2012), Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
- Tar.S. : Türk Dil Kurumu İnternet Sayfası (06/09/2012), Tarama Sözlüğü, <http://www.tdkterim.gov.tr/tarama/>
- KAS : Türk Dil Kurumu İnternet Sayfası (06/09/2012), Kişi Adları Sözlüğü, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_kisiadlari&view=kisiadlari
- UAY : Kaya, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yarık*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- UT : Zieme, P. - G. Kara (1978), *Ein Uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung*, Akadēmiai Kiado, Budapest.
- UW : Röhrborn, Klaus (1977), *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial Der Vorislamischen Türkischen Texte Aus Zentralasien*, Franz Steiner Verlag GMBH · Wiesbaden.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Üİ : Barutçu Özönder, F. Sema (1998), *Sthiramati'nin Vasubandhu'nun Abhidharmakośāśāstra'sına Yazdığı Tefsirin Etü. Tercümesi. Abidarim künlig koşavarti şastirtaki çinkirtü yörglarning kingürüsü'nden üç itigsizler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

VEWT : Räsänen, Martti (1969), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

VWTD : Radloff, W. (1893), *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte*, Erster Band, St. Petersburg.

Кнавэръ, Ф. И. (1908), Учебникъ Санскритскаго Языка Грамматика Хрестоматя Словарь, Лейпцигъ.